

УДК 94(477)“15”:32:821.161.2:930.85:808.51:821.161.1

Ростислав Радишевський
ORCID 0000-0002-5279-8232

ПОЛІТИЧНІ ТРАКТАТИ ЙОСИПА ВЕРЕЩИНСЬКОГО ПРО ЛИЦАРСЬКІ ШКОЛИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглядаються трактати та політичні проекти Йосипа Верещинського (1532–1598), київського католицького єпископа. У першому трактаті “Droga rewna...” (1590) він накреслив програму відродження княжої України, де в концепції колонізації краю передбачалося створення оборонного кордону від небезпеки зі Сходу. Конкретний радикальний проект заснування в Україні лицарської школи і ордену хрестоносців на Задніпров’ї «в диких полях під небесним дахом» єпископ розвинув у трактаті “Publika...” (1594). У трактаті *Sposób o sady nowego Kijowa...* (1595) розкрито стратегічне значення Києва як розбудованого міста-фортеці, а України – як оборонного валу Польщі від мусульманської і московської інвазії зі сходу. Натомість, у меморіалі “*Wojski zarogoskiemu...*” (1596) Йосип Верещинський виклав проєкт козацької держави, обґрунтувавши політико-адміністративну реформу поділом Запорозького князівства на 13 полків із центром у Переяславі.

Й. Верещинського треба вважати одним із заслужених мислителів своєї доби, який своїми сміливими й оригінальними політичними проєктами, пов’язаними з колонізацією України, відбудовою та зміцненням оборони Києва і всіх пограничних земель від загрози з боку мусульманства і створення проти нього «священної ліги», випередив час. Він, як представник формації “*gente Ruthenus, natione Polonus*”, однаково турбувався про всіх громадян Речі Посполитої без національної та віросповідної відмінності і став зразком громадянської солідарності, патріотизму та толеранції.

Ключові слова: Йосип Верещинський, політичні і наукові трактати, історико-художня вартість, риторика, елементи бароко, топіка, лицарські школи, козацька автономія.

Інформація про автора: Радишевський Ростислав Петрович, академік НАН України, доктор філологічних наук, професора, завідувач кафе-

дри полоністики Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка.

Електронна пошта: rostyslav.r58@gmail.com

Rostyslav Radyshevskyi

JÓZEF WERESZCZYŃSKI'S POLITICAL TREATISES ABOUT THE CHIVALRIC SCHOOLS IN UKRAINE

Abstract. *The article examines the treatises and political projects of Józef Wereszczzyński (1532–1598), the Catholic bishop of Kyiv, about chivalric schools in Ukraine. Thus, in the first treatise “Droga pewna...” (1590), he outlined a program for the revival of princely Ukraine, where the concept of colonization of the region included the creation of a defensive border against danger from the East. The bishop developed a specific radical project for the establishment of a chivalric school in Ukraine and the order of the Crusaders in Transdnieper region “in the wild fields under the heavenly roof” in the treatise “Publika...” (1594). The old chivalrous spirit should be revived in the school, half of the defense forces of Ukraine should be armed in the Cossack style, and the second – in the hussar style, and several thousand infantrymen from the local population should be added to them. In general, Józef Wereszczzyński interprets Ukraine as “western breeches”, a defensive wall of Poland against invasion from the Muslim and Muscovite east, and in the treatise “Sposób osady nowego Kijowa...” (1595) the strategic importance of Kyiv as a developed fortress city is revealed. Instead, in the memorial “Wojsku zaporoskiemu...” (1596), Józef Wereszczzyński laid out the project of the Cossack state, justifying the political-administrative reform by dividing the Zaporizhzhia principality into 13 regiments with the center in Pereiaslav. The author of the treatises admitted that he was ready to lead the newly created knightly state of the Cossack people.*

Wereszczzyński's bold and original political projects related to the colonization of Ukraine, the reconstruction and strengthening of the defense of Kyiv and all borderlands against the threat of Islam and the creation of a «holy league» against it cannot fail to impress. Józef Wereszczzyński should be considered one of the honored thinkers of his time, who was ahead of the times with his actions and projects. This was confirmed later in life. As a representative of the “gente Ruthenus, natione Polonus” formation, he was equally concerned about all citizens of

the Polish-Lithuanian Commonwealth, regardless of nationality or religion, and became a model of civil solidarity, patriotism and tolerance, which makes his creativity and activity interesting and necessary today.

Key words: Józef Wereszczyński, political and scientific treatises, historical and artistic value, rhetoric, baroque elements, topic, chivalric schools, Cossack autonomy.

Information about author: Rostyslav Radyshevskiy, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Philology, professor, head of the department of Polish studies, Educational and Scientific Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

E-mail: rostyslav.r58@gmail.com

Rostysław Radyszewskij

TRAKTATY POLITYCZNE JÓZEFA WERESZCZYŃSKIEGO O SZKOŁACH RYCERSKICH W UKRAINIE

Abstrakt. Artykuł omawia traktaty i projekty polityczne Józefa Wereszczyńskiego (1532–1598), katolickiego biskupa kijowskiego. W pierwszym traktacie „Droga pewna...” (1590) nakreślił program odrodzenia księżęcej Ukrainy, gdzie koncepcja kolonizacji regionu obejmowała utworzenie granicy obronnej przed niebezpieczeństwem ze wschodu. Konkretny radykalny projekt założenia szkoły rycerskiej i zakonu krzyżowców w Naddnieprzu na Ukrainie biskup rozwinął w traktacie „Publika...” (1594). Traktat „Sposób osady nowego Kijowa...” (1595) ujawnił strategiczne znaczenie Kijowa jako zabudowanego miasta-twierdzy, a Ukrainy jako muru obronnego Polski przed najazdem muzułmanów i moskowitów ze wschodu. Zamiast tego w memoriale „Wojsku zaporoskiemu...” (1596) Józef Wereszczyński przedstawił projekt państwa kozackiego, uzasadniając reformę polityczno-administracyjną poprzez podział księstwa zaporoskiego na 13 pułków z ośrodkiem w Perejaślawiu.

Wereszczyńskiego należy uznać za jednego z zasłużonych myślicieli swoich czasów, który wyprzedził swoją epokę odważnymi i oryginalnymi projektami politycznymi związanymi z kolonizacją Ukrainy, odbudową i wzmocnieniem obrony Kijowa i wszystkich ziem przygranicznych przed zagrożeniem ze strony Islamu i utworzenie przeciwko niemu „świętej ligi”. Jako przedstawiciel formacji „gente Ruthenus, natione Polonus” troszczył się jednakowo o wszystkich obywateli Rzeczypospolitej bez względu na narodowość czy religię, stając się wzorem solidarności obywatelskiej, patriotyzmu i tolerancji.

Słowa kluczowe: *Józef Wereszczyński, traktaty polityczno-naukowe, wartość historyczna i artystyczna, retoryka, elementy barokowe, temat, szkoły rycerskie, autonomia kozacka.*

Nota o autorze: *Rostysław Radyszewskyj, akademik Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, doktor habilitowany, profesor, kierownik Katedry Polonistyki Dydaktyczno-Naukowego Instytutu Filologii Narodowego Uniwersytetu imienia Tarasa Szewczenki w Kijowie.*

E-mail: *rostyslav.r58@gmail.com*

Постать і творчість Йосипа Верещинського (1532-1598), який у останнє десятиліття XVI ст. був київським католицьким єпископом, за останній час неодноразово була предметом дослідження та викликала захоплення серед істориків і літературознавців Польщі та України. Він був письменником перехідної епохи від ренесансу до бароко, «поєднував у собі непоєднуване», тобто ідеї ренесансного гуманізму і барокову сміливість та неординарність рішень, хоча б у прояві українського патріотизму і католицького віросповідання.

Схильність до політико-моралізаторських настанов Йосип Верещинський засвідчив у своїй проповідницькій прозі раннього періоду, зокрема у творі “Regula, to jest nauka albo postepok dobrego zycia krola kazdego chrzescijanskiego” (1587), де давались поради добродіянь християнського монарха. Проте, в київський період творчість його має політичний характер, а трактати створені ним після його номінації у 1589 році на київського єпископа, пов’язані передусім із його програмним завданням облаштувати увірену йому єпархію. Таких творів він написав сім, які можна поділити на дві групи. Перша із них, це колонізація пустельних земель і створення лицарської школи для захисту «руської України» (“Droga pewna...” (1590), “Publika...” (1594), “Sposób osady nowego Kijowa...” (1595), “Wojsku zaporoskiemu...” (1596)), а друга група об’єднувала твори, запрограмовані на організування антимусульманської ліги, для ведення священної війни проти ворогів християнства (“Eksycytarz...” (1592), “Pobudka...” (1594), “Votum...” (1597)).

Риторична теорія доби Ренесансу впливала на письменників і схилилася до використання різних знань епохи. Трактати Йосипа Верещинського адресовані сейму і королеві РП, були написані із

дотриманням ораторського мистецтва та відповідали засадам риторики — *docere, movere, delectere*, аби повчати, зворушувати, захоплювати, а все це мало переконувати, залучаючи постійні топоси, образи, мотиви, доводи, властиві бароковому стилю. Зрештою, сам Йосип Верещинський не приховував таких завдань, пишучи у трактаті “*Droga pewna do predszego i snadniejszego osadzenia w Ruskich krainach pustyni Krolewstwa polskiego, jako tez wzgledem drozniejszej obrony wszystkiego ukrainnego polozenia od nieprzyjaciol Krzyza Swietego*” (Краків, 1590) про риторичну функцію свого твору, адже «Господь його на Київське єпископство обрати рачив, аби братів» “*śpiące ze snu obudził przez pisanie swe, jeśli nie diserte, albo nie rhetorice, ale dali Bóg seritere*”. З іншого боку ці трактати мали різні складові. До основного тексту часто вкраплювалися поезії, а водночас елементи наукового стилю, не літературних жанрів, для передавання історичних, релігійних джерел, щедро ілюструючи прикладами патріотичних, моральних чеснот. При цьому, важливу роль відігравали маргіналії. Приступивши до обов’язків київського єпископа, Й. Верещинський одразу зорієнтувався в геополітичному значенні “*Prawie złotej Ukrainy*”, яка мала стати оборонним муром для Річі Посполитої і важливість її для захисту від турецько-татарської експансії. У трактаті “*Droga pewna...*” він пропонував здійснити з цією метою комплекс заходів, які потім розвивав у своїх інших трактатах. До речі, в листі до короля 24 серпня 1590 року єпископ висловлював своє бачення, як можна у мирі бути з козаками в Україні, для цього, як він писав, «іншого способу не знаходжу, тільки такий засіб, котрий я показав у своїх книгах, які тепер написав до Їхмосці рад коронних, як і до лицарства і всіх станів Корони польської», а далі інформував, що свої «писання на розгляд віддаю і їх тоді друкові як і на сейми і розсудливому королеві». Як відомо, “*Droga pewna...*” була надрукована в 1590 році і, можливо, у цей час були підготовані й інші праці, які пізніше вийшли друком. Тут він запропонував сміливі політичні оцінки, які не завжди співпадали з курсом офіційної королівської політики. Надзвичайно важливі його проекти на відродження славної колись княжої столиці —

Києва і забудови його околиць, створення лицарської школи і козацької держави на Задніпров'ї. Так, устами Сейму Речі Посполитої 1590 року обмежували козакам їх самоврядування, що викликало невдоволення, а згодом і бунт серед козацтва. Й. Верещинський же оцінював козаків не як свавільних воїнів (хоч і дорікав їм за це), а як героїчних захисників вітчизни. У складених ним проектах 1594 та 1596 рр. їм відводиться рівноправне місце поряд з іншими суспільними верствами Речі Посполитої. Єпископ вважав, що за свою лицарськість, доблесть і добродійність козаки мають бути піднесеними в правах і прирівняними до шляхти.

У трактаті “Droga rewna...” головна думка проекту добре відбита у назві — потреба заселення обезлюднених пустинь та зруйнованих міст України. Тут він констатував, що при «руських князях» земля їх була густо заселена та оброблена, а бусурманська навала зруйнувала її і потребує догляду, залюднення та оборони.

З метою активізації життя в Україні він пропонував на певний час зробити Київ королівською резиденцією. Не менш радикальним був його проект ухвали сейму про те, що кожен убогий шляхтич повинен продати свою землю і перенестись в Україну, де він отримає значно більші ґрунти від короля.

Край, за руських князів густанаселений, тепер опинився в руїні, писав Й. Верещинський. Турбує його і те, що марнуються великі природні багатства того краю, його поля, такі чудові, як Єлисейські поля у Вергілія. Й. Верещинський пропонує збудувати чотири фортечні укріплення на шляхах, якими татари вторгалися в Україну, і організувати п'ятитисячне козацьке військо, яке охоронятиме кордони. На реалізацію проекту були потрібні спеціальні кошти, якими б розпорядився єпископ київський. Письменник твердить, що “nad Ruska ziemia” не один раз в історії виконується висловлене Вергілієм нарікання (Буколікі I) і подає цитату польською мовою:

Obcym praca nasza do korzysci przyszła,
Skad nas tez zalosc z przekleta nedza doszła.
Nie wolnismy w swoim, a w nasze krainy

Obcy narod wchodzi, trapiac bez przyczyny.
Nieszgodna to robi rozterki domowe
Co stad za upadek, ledwie kto wypowie.

У різних місцях прозового тексту Й. Верещинським вплетено віршовані рядки із Буколік Вергілія, частково латинською, а частіше польською у перекладі. Йдеться там про боротьбу поганства і християнства, літературні реалії проєктуються на сучасність, на руську землю, що була “drzewniej pelna ludzi Bohatyrskich, i takowych ludzi dzielnych, ze tez mogli je byl Samsonowi, Hektorowi, Herkulesowi, Achillesowi, w mestwie i w dzielnosci przyrownac”. Й. Верещинський ставив перед урядовими колами Речі Посполитої справу оборони: “zeby juz ruska ukraina byla zawsze pewna swej obrony”. Він чимало роздумує над посадою гетьмана, який має очолювати оборону цих земель, при цьому наголошуючи, що гетьман має бути із місцевих лицарів України, «наділених поважним розумом, не смертельною славою». У цьому першому для Києва проєкті наголошується, що обов’язок київського єпископа — дбати про освіту місцевого населення і пильнувати, щоб “dla ćwiczenia wszystkiego potomstwa krajow ruskich bylo Kollegium Jezuickie w samym Kijowie, z tych ze dziesieczin fundowane, aby juz do dalekich krajow dla nauk wyzwolonych dziadkom swym wiecej sie juz ludzie w koszt wielki nie przywidzili, ale i owszem majac szkole zacna tuz przed oczyma swymi, tym raczem sie do niej śpieszyli”.

Трактат “Droga pewna” — поза віршованим текстом “Pobudka”, найбільш літературний твір Йосипа Верещинського, становить поєднання поетичного та прозового тексту. Якщо на початку — “Przedmowa Autorowa do ksiazki, z nia sie zegnając” — автор прагне, щоб кожен, хто її візьме у руки, пробудився з дрімоти, позбувся недбалства, то в кінці подає “Turczyn z Tatarzynem do nas jakos uczeszczaja”, а він від цього ляментує “nad spustorzalym Ruskim krajem”.

Безіменний поет, славлячи свого єпископа-мецената та його столицю, мобілізує для цього весь арсенал класичних образів, які тоді модно було вживати в етикетній поезії. Це Амфійон, Орфей та Мінерви, що мають розвеселяти єпископа та заціні мужі Одиссей,

Пріам, Гектор та Ахілл, що його вітають, а “Echo lesna z Nimphami” далі славить “Bialocerkiewskie pole” і “miasto nowo zbudowane, ktore z przezwiska twego Wereszczyn nazwane”.

Не менш конкретними були його пропозиції заселення південно-українських земель, а також організації там лицарської школи і військового загону за зразком мальтійського ордену, щоб протистояти турецько-татарським силам і надійно захистити південні рубежі держави. Ці та інші неординарні думки знаходимо у численних публіцистичних прозових та віршованих трактатах, написаних протягом восьми років перебування у Київській єпархії, зокрема, Й. Верещинський деталізує попередні проекти. “Publika... tak z strony fundowania szkoly rycerskiej synom na Ukrainie, jako tez krzyzakow wedlug Reguly Maltanskiej...” (1594), а також “Sposob osady nowego Kijowa” (1595).

У трактаті “Publika” подано конкретні радикальні проекти заснування в Україні лицарської школи для шляхетської молоді і ордену лицарського на Задніпров’ї — «в диких полях під небесним дахом». У школі має відроджуватись давній лицарський дух, половина оборонного війська України повинна озброюватись по-козацьки, а друга — по-гусарськи, до них ще додаються кілька тисяч піхоти з місцевого населення. Взагалі, Й. Верещинський трактує Україну як “przedmurze zachodu”, оборонний вал Польщі від інвазії зі сходу мусульманського і московського.

У час поширення ідеології сарматизму (праці М. Меховіти, А. Іваньїні), Й. Верещинський втілював собою образ сарматського лицаря, охоронця релігії та вітчизни своєю безкорисливою службою Польщі та Україні. Адже чесноти, які були центральними ідеалами Римської республіки, переймалися і наслідувалися сарматськими лицарями. Чесноти: захист вітчизни і лицарська доблесть популяризувалися у творчості Роксолануса Станіслава Оріховського. Й. Верещинський був глибоко заангажований у справи вітчизни як єпископ-сенатор службою на сеймах і сенатах (“Ojczyzny statyście”), а також своєю діяльною участю у військових справах, наслідуючи і пов’язуючи себе із типом християнського лицаря. На початку XVI ст. велику популярність здобув також мо-

тив “*duchowego bojownika*” як Христового воїна, представлений у книзі Еразма Роттердамського “*Podręcznik żołnierza Chrystusowego*” (1503), до якої, як відомо, звертався Микола Рей. Й. Верещинський, ставши київським єпископом, був очевидцем діяльності і творення новоявлених мальтійських кавалерів, де ці чесноти реалізовувались практично як це було в католицьких орденів, пов’язувалися потрійними вузами братерства (*societas* – спільнота, *religio* – віра, *totio* – покликання). Адже козацькі лицарі також прославилися хоробрістю і самопожертвою в ім’я свободи, несучи військову повинність, захищаючи кордони України зі Сходу.

Нагадаємо, що заснований учасниками першого хрестового походу в Єрусалимі в 1099 р. католицький духовно-лицарський орден згодом змушений був переселитися на о. Крит та Родос. Імператор Священної римської імперії Карл V в 1530 р. передав ордену острів Мальта із зобов’язанням охорони Середземного моря від агресії Османської імперії. З цього часу орден дістав офіційну назву Мальтійський і став аванпостом християнських держав проти Оттоманської Порти, що досягла в той час апогею своєї могутності. Незабаром після свого переселення на Мальту лицарі допомогли в 1541 р. імператорському флоту оволодіти важливою африканською фортецею Галетою.

Найвищого розквіту слави Мальтійського ордену досягли в правління великого магістра Ла-Валетта (1557-1568 рр.), при якому Мальті довелося витримати страшну облогу турків. Сорокатисячному турецькому війську орден міг протиставити всього 700 лицарів і понад 70 тис. воїнів, без підтримки християнських володарів. Після чотиримісячної облоги турки змушені були відступити, втративши понад 20 тисяч війська.

Із цього часу слава про лицарську відвагу **Мальтійського ордену** розлетілася по європейському континенту. Відповідно і в польському суспільстві, якому загрожувала турецька експансія, чесноти мальтійців — зміцнення духу і католицької віри, відданості правителю та служіння батьківщині були зразком для наслідування, зокрема в Англії та Франції. Їхній пошуки порятунку

Речі Посполитої концентрувалися на підготовці молодого покоління до лицарських звитяг у боротьбі проти Османської імперії. Як вважають історики, що на Мальтійський орден було записано частину майна в тестаменті одного з князів Острозьких, а січові козаки за своїм життям і чистотою моральності вважали себе «мальтійськими кавалерами» і тому не допускали на Січ жінок. Мальтійський орден був спадкоємцем перших військово-чернечих лицарських орденів — тамплієрів і госпітальєрів.

Зокрема, таким місцем могла стати Запорозька Січ не тільки для шляхетської молоді, але і для козаків, які проявляли зразки лицарської мужності. Саме спираючись на традиції мальтійців, Йосип Верещинський розвинув свої ідеї про лицарів у трактаті “Publika” (1594).

Поштовхом до появи трактату “Publika”, як стверджував сам Й. Верещинський була «неймовірна небезпека, а до того ж стала кривда всієї України Польського королівства і братів ваших милих, спричинилися до надрукування мого твору для в[аших] м[илостей], моїх милостивих панів і братів, щоб в[аші] м[илості], з огляду на християнську і братерську повинність, зволили поміркувати про те, як ця прекрасна Україна процвітала разом із Польською Короною і була у більшій безпеці, ніж тепер, зазнаючи кривди від поган, бо ці природні неприятели неабияку яму під нею постійно копають».

Неприятелем України в той час були не лише погани, але й Московія, цар якої «забрав майже всю муровейську землю, що здавна належала єпископству. Тому якби не милість нашого Господа Бога Всемогутнього і люб'язне старання в[ашої] м[илості], то невдовзі вже (від чого, Господи, вбережи) вся Україна разом із Короною Польською відчує майбутню свою небезпеку. Щоби до цього не дійшло, потрібно всім в[ашим] м[илостям] молитися до Господа Бога, і обов'язок свій усвідомлювати, щоб цього дорогоцінного клейноду, прикраси й опори своєї, а також щита і муру непохитного від поган, разом зі столицею київською через своє недбалство і бездіяльність, на свою велику шкоду і шкоду всього Королівства Польського, не змарнувати і не втратити».

Для тих, хто не мав уяви про Україну, Йосип Верещинський пояснював «Таку Україну, довшу і ширшу, ніж Мала та Велика Польща, таку широку і довгу державу через недбальство безсоромно й ганебно втратити або на поталу поганам віддати — воїстину, мої милостиві панове, нема чим хвалитися. Тому, ради Господа Бога, я, як духовний представник і щирий прихильник Речі Посполитої у цьому краї, прошу в[ашу] м[илість] і волаю до в[ашої] м[илості] як справжній страж *in hac lachrymarum valle* (у цій долині сліз (пер. із латини), щоб в[аша] м[илість] схаменулися і лиху вчасно запобігли. І цій небезпеці в[аша] м[илість] інакше не зможе запобігти, якщо цього семикратного способу оборони, який я докладно представлю в[ашій] м[илості], не впровадити навечно без великого обтяження і шкоди для посполитого [загального] права».

Повернення патріотичного, лицарського духу в шляхетської молоді мало забезпечити приналежність до лицарської школи, яка, на думку Й. Верещинського, мала бути організована за зразком академій, як про це йдеться в «Першому способі» трактату “Publika”: «замість *supremum cancellarium academiae* (найвищого канцлера академії — пер. із латини) треба їм дати великого коронного гетьмана, вправного в лицарському ділі; замість ректора *universitatis* або підканцлера потрібно їм дати справного польового гетьмана, замість деканів якихось *facultatis* потрібно їм дати досвідчених у лицарських справах полковників, які мають під своїм проводом тисячу учнів, усіх із цієї лицарської школи, замість сеньйорів (старших, старійшин) у бурсах потрібно їм дати ротмістрів, [...], замість докторів або магістрів для кожної сотні [учнів] потрібно їм дати поручників, [...], замість бакалаврів потрібно їм дати десятників, також *laureatos* (увінчаних лавром — пер. із латини), замість *sapientów* (мудреців — пер. із латини) колегій потрібно їм дати вправного обозного з підобозним, замість провізора (тут, імовірно: дбайливець) потрібно їм дати підскарбія з досвідченими й до того ж вірними шафарями [...]

У перших трьох параграфах Йосип Верещинський пояснює, що лицарська школа потрібна для «запобігання будь-якої небез-

пеки для Корони», адже Україна мала стати захисним муром для неї під час загрози зі Сходу: «У такій справі, мої милостиві панове браття, справді не личить жодному з в[аших] м[илостей] ухилитися від участі, до того ж бажаючи й істинно золотій Україні, щоб могла вона заселитися християнами швидше, ніж би її осадив неприятель-поганин, як собі замислив, і щоб також ця мила золота Україна, за якою Ви завжди почуваетесь як за муром [...] Та й краща наука для вашого милого потомства в Україні в Диких Полях, у справах лицарських була б [...] Якщо б такій лицарській школі завжди давати цю квартиру чи десятину по всій Русі, а також чопове, було б в Україні завжди підготовленого війська *sine intermissione* (без перерви – пер. із латини) близько десяти тисяч, тобто п'ять тисяч гусарського, а п'ять козацького». Крім створення лицарської школи, для її підкріплення, Йосип Верещинський пропонував отримати підмогу від Хрестоносців, і для цього вважав потрібним заснувати на Задніпров'ї Орден Хрестоносців, про це він говорить у наступних чотирьох «способах». У цьому зв'язку варто навести окремі думки із трактату «Publika», розділ «Четвертий спосіб фундування хрестоносців на всьому Задніпров'ї для ще більш потужної оборони Корони, а також для додаткової допомоги лицарській школі з рекрутами»: «Щоб та сама лицарська школа могла запобігти різним напастям у кожному куточку чи повіті Польського королівства, кажу я, щоб могла б вона впоратися з обороною від Москви, від турків та татар. [...] й[ого] к[оролівську] м[илість] до цього, щоб на другу школу лицарську, тобто хрестоносцям із їхнім найвищим магістром, не пожалів дати все Задніпров'я як достойним синам Польського королівства і Великого князівства Литовського, які до того ж живуть за мальгійським статутом хрестоносців; із цим забезпеченням вони могли б себе утримувати і щитом для України, як і для всієї Корони Польської, від татар бути [...] Якщо цих хрестоносців, милостиві панове браття, в[аші] м[илості] захочуть таким способом на цьому Задніпров'ї фундувати, то я і сам зі своїм капітулом прикладусь до цього, і всі землі, які до київського єпископату на цьому Задніпров'ї з давніх часів належать, віддам дуже радісно,

до цього і з усіма заселеними маєтностями, які коли-небудь на цьому Задніпров'ї мали належати до київського єпископату, я не буду розводити антимононії, а вчиню це радше з палкою любові для блага Речі Посполитої і потужної оборони Корони Польської, бо волю, щоб цим користувався син Корони в ордені хрестоносців задля вічної оборони своєї наймилішої вітчизни [...] Такого ж очікую і від інших добродішних і праведних прихильників Речі Посполитої, що тільки на тому Задніпров'ї землі чи маєтки свої мають, які або тим хрестоносцям уступити їх не пожаліють, або і самі з тими маєтностями для більшої і безсмертної слави своєї, на благо й оборону Речі Посполитої, до тих хрестоносців будуть приєднуватись».

Те, що своїми трактатами Йосип Верещинський хотів переконати короля і сейм, привернути їхню увагу до України, подає він у останній частині трактату “Publika”, нагадуючи, що це було метою його інших, раніше написаних, трактатів, які він називає, зокрема, “Droga pewna” і “Pobudka”, про що йдеться у «Сьомому способі примноження скарбу святого посполитого для ще потужнішого *nervum belli* (рушія війни — пер. із латини) і підкріплення тієї лицарської школи з рекрутами та хрестоносцями в час небезпеки для Корони від прикордонних ворогів»: «Якби тоді ці *commoda Respubl.* (переваги Речі Посполитої — пер. із латини), які в[ашим] м[илостям], моїм милостивим панам і браттям, із тієї лицарської школи з рекрутами, як навіть і ордену хрестоносців, перед вами постали, серця вашого торкнутися *ex nunc* (із цього моменту; віднині — пер. із латини) не мали, і до свого результату, щоб це через таку публікацію вірної моєї *Дороги* для результативної оборони так само, як і через ту *Побудку*, корисну для заснування нашої посполитої св. скарбниці усього Польського Королівства і Великого князівства Литовського, до цього не призвело, я вже мав би вірити, що кожного такого Тигріс виховала, і при цьому не в Польському Королівстві або у славному Литовському князівстві, а десь у Гірканських горах (Гірканія — грецька назва краю, який лежить уздовж південно-східного берега Каспійського моря і який у давнину входив до складу Персії) народитися кожен такий мав би, а

може, навіть і молоком суворої і безжалісної левиці вуста свої він завжди охолоджував».

Кілька його проектів спрямовані на мобілізацію всього християнства, їх правителів і Папи римського, хрестового походу проти турків і татар: “Pobudka na Jego Cesarską Miłość wszystkiego chrześcijaństwa” (1594), “Votum... ze strony podniesienia wojny potężnej przeciwko cesarzowi tureckiemu” (1597). Найбільш цікаві і важливі, проекти пов’язані з обороною і заселенням України та адресовані королю і сейму викладені в книгах “Publika... tak ze strony fundowania szkoły rycerskiej synom koronnym na Ukrainie” (1594), “Sposób osady nowego Kijowa” (1595), а також меморіал “Wojsku Zaporoskiemu pokazanie jasne jak strony wychowania, tak też strony wiecznego opatrzenia na Zadnieprzu” (1596). У його трактаті “Publika” пропонуються реальні шляхи створення на Задніпрів’ї рицарської школи на зразок мальтійських хрестоносців, а з нею і буферної військово-адміністративної держави.

Як мудрий сенатор і державний муж Йосип Верещинський виступає і в згадуваному нами трактаті “Sposób osady nowego Kijowa” (1595), пропонуючи цікаве і досі фантастично-реальне заселення і укріплення Києва: «Київ — місто здавна славне і до того ж старожитне (але ніколи не був, як думають люди, Троєю) місцезнаходження маючи над славною рікою Дніпром, що впадає в Pont Euxynski (Чорне море). Раніше це місто, як хроніки свідчать, займало шість миль, чого і руїни сьогоднішні є доказом, воно мало, не враховуючи великим коштом змурованих, п’ятсот церков, сліди яких, як і самого міста, ледве позначені, однак вище всіх цих церков Київ в столичному замку мав особливу грецьку церкву, що називали з грецької «Софія» — тобто присвячену премудрості Божій. Храм цей збудовано за допомогою дуже великих коштів, так і не підрахованих».

Підготовлений єпископом на сейм 1594 року проект створення лицарського ордену за зразком Мальтійського, викладений у трактаті “Publika”, не був прийнятий, як і не було державної реакції на потребу розбудови Києва як фортеці, що представлено у трактаті “Sposób osady nowego Kijowa...”. Тому Й. Верещинський подав ще більш ра-

дикальний і стратегічно важливий проект, спрямований на оборону України, тобто створення Задніпровської республіки, основу якого мали становити козаки, а не шляхта. Фактично пропонувалося перетворення Лівобережжя на окреме князівство у васальній залежності від Речі Посполитої на зразок стосунків із Великим князівством Литовським. Й. Верещинський розраховував на те, що козаки своєю службою Речі Посполитій дістануть підтримку від короля і сейму. Сам єпископ неодноразово показував лояльність до козаків, контактував із С. Наливайком, який міг бути князем козацької держави і який своїми «Кондиціями» упорядкування козацтва звертався до короля.

Проект козацької держави на Задніпров'ї знайшов свою конкретизацію “*Wojsku Zaporoskiemu pokazanie jasne jak strony wychowania, tak też strony wiecznego opatrzenia na Zadnieprzu*” (1596), який проф. М. Антонович розшукав серед польських звітів у Гданському (Данцізькому) архіві. Заслугує на увагу форма князівства, як у давнину, і те, що на чолі цієї держави і козацького народу мав стояти князь, який із своїм полком мав осідати у Переяславі, а гетьман в Лубнах, полковники ж у різних містах, які розташовані над Дніпром на українських і білоруських землях, йдеться і те, що полки мають територіальне управління, а не пов'язані з іменем їх полкового начальника...

Кожен із товариства війська Запорозького мусить бути впевненим як щодо свого облаштування на Задніпров'ї, так і забезпечення. Тому той, хто буде князем Задніпровським, постійно матиме зі своїм полком для свого утримання Переяслав зі всіма хуторами, а хто буде гетьманом — на вічні часи матиме зі своїм полком Лубні [...] (Лубні (Лубно) — давня назва міста Лубни Полтавської області).

На завершення свого послання у пропозиції “*Obuczaj do objęcia Pereisława*” Й. Верещинський знову уплітає особистісний момент, де він стверджує, що готовий як Мойсей, вивести козацький народ за Дніпро із неволі задля свободи і багатства: «Із інших багатьох статків теж надійшло б вашій милості (дещо) через мене, коли б Ви хотіли мене слухати і зі мною в статечному союзі перебувати. Бо як Господь Бог дав ізраїльському народові Мойсея як князя і вождя, щоб він їх зі знанням справи з неволі єгипетської для кращого життя за

море вивів, так і мене Господь Бог удатно для Вас, козацького люду, на цю країну пригледів, щоб Вам був вождем за Дніпром для ліпшої свободи Вашої і доброго імені Вашого. І як Йосип, патріарх єгипетський, правдивий тезка мій, весь світ захистив розмислом своїм на сім років від великого голоду, так і Ви теж, коли моїм розмислом будете фундуватись статечно на Задніпров'ї, тоді із нащадками через сімсот років не тільки із князівством своїм славними будете знані й від голоду ніколи вмirati не будете, а після сімсот років вже останнього суду Божого майбутнього сподівайтесь».

В останньому трактаті “*Votum... ze strony podniesienia wojny potężnej przeciwko cesarzowi tureckiemu*”, виданому у власній друкарні у Фастові, Йосип Верещинський запропонував новий спосіб організації війська для оборони України. У випадку війни з Османською імперією, військо мало поділятися на три скликання: перше мало нараховувати 230 тис., друге 100 тис, третє – 50 тис., мало прикривати перші два при наступі. Усе це військо мало формуватися шляхом рекрутського набору, а для того пропонувалася реформа податкової системи.

Й. Верещинський часто в своїх трактатах нагадував, що його твори це, великою мірою, перестороги і заклики до діяння, зацікавлених справжньою небезпекою для України, передусім сенаторів і короля. Ці думки він також повторював у листах-зверненнях до різних монархів. Зрештою, у брошурі «*Votum*», знаходимо підтвердження цьому: «я, як сенатор, намагався, не зволікаючи, запобігти цій небезпеці, застерігаючи все християнство не лише у своїх друкованих творах “*Excytarz*”, “*Droga...*”, “*Pobudka...*” та “*Publika...*”, але й у приватних листах до християнських монархів».

Варті також уваги висловлені в епістолярії думки Й. Верещинського про лицарськість духу, мужність і героїзм козацтва, виявлені при обороні краю від ворогів. Зокрема, в уже згаданому листі (1590) до короля Зигмунта III, він писав про те, що козаки «законні сини корони і мають їй служити», бо є уже «немалою силою» і що “*mogę rzec teraz śmieie o nich według onego adaggia: nie Hercules contra duos*”, згідно сентенції, що навіть Геркулес не може бороти-

ся проти двох. Тобто, Й. Верещинський виступав проти того, щоб Польська держава, на угоду турецькому султану, «козаків карали і майже всіх знищили», адже, на його переконання “jako murem miedzianym od pogańców, bo dokąd nie słychać było na Niże Kozaków nieraz w trwodze był od Tatarów i sam Kraków”, а значить, як стверджував він, своїх козаків треба мати на Запоріжжі.

Й. Верещинський в козаках бачив «правдивих синів вітчизни», які їй служать своєю лицарською доблестю і нагадують античних героїв, Геркулеса, Геракла, Ахілеса. Про це він писав не лише у вищеназваних творах, але і в епістолярії зі своїми сучасниками.

Подібні думки висловив Йосип Верещинський у листі до гетьмана Яна Замойського (29.08.1593), де пере повідував конфлікт, що відбувся влітку того ж року між князем Олександром Михайловичем Вишневецьким — черкаським старостою і запорізькими козаками. Єпископ виступив тут прихильником розв'язання спірних «окраїнних проблем» правним шляхом. Він радів, що за його сприяння, вдалося укласти вічний мир між обома сторонами — князем і козаками. Не досить прихильному до козаків Яну Замойському він натякав, що, можливо, краще було би, щоби Україна була вільна від козаків, але, в час, коли перекопський цар (тобто татари), збирається війною на пограничні землі, бажано було б, щоб Сейм утримав свої ухвали проти козаків. В іншому листі до Яна Замойського (20.03.1596), писаному із Нового Верещина (Фастова), він писав, що на той час в його околицях зібралось більше 20 тисяч козацтва. Тому варто було би поселити козаків за Дніпром, в малозаселені місцевості, а використовувати їх за прикладом короля Стефана Баторія. Із козаків мала бути створена окрема королівська хоругва, яка би стримувала напади з боку турків, татарів і Московії. При цьому єпископ заявляв, що він готовий був іти з козаками на Крим.

У цьому контексті заслуговує на увагу розглянутий Д. Вирським лист Й. Верещинського до польного гетьмана С. Жолкевського, писаний у Новому Верещині 7 квітня 1594 р., в якому обстоюється ефективність застосування — на постійній основі — козаків для охорони кордону від татар. Зміст пропозиції Й. Верещинського полягав у

формуванні козацького полку чисельністю у 500 вояків, тобто повернення запорожців на королівську службу. Він зазначав, що, крім платні козаки-реєстровці мають отримувати сукно на однострої та стацію-харчове утримання у маєтностях київських православних інституцій. Зокрема, він пропонував для цього, передусім, містечко Васильків, маєтність Києво-Печерського монастиря. Висловлював київський єпископ і власну думку щодо керівного складу планованого полку. Так, про Альберта Верховського — барського шляхтича як пропонуваного полковника Й. Верещинський повідомляє, що той зараз дуже хворий, тому заступити його реально рідним братом Бартошем, якого «люд лицарський українний» поважає і готовий із ним і голови покласти на королівській службі. Мав уже на приміті київський єпископ і особи двох сотників для проєктованого полку. Їх він окреслює як “*emeriti milites*” (тобто відставні військові, ветерани) «з народу козацького», за яких би і йому не соромно було. Єпископ висловлює також власну думку про специфіку козацького військового мистецтва — цінну як свідчення очевидця, коли козаки, в разі потреби, створюють військовий табір для оборони.

А в листі Й. Верещинського до Війська Запорізького від 18 жовтня 1595 року, де повідомлялося про козацький похід на Волощину, в якому брав участь сам єпископ. Однак, коронний гетьман відмовився від козацьких послуг, коли ті були вже в дорозі, а через якийсь період двадцяти тисячне козацьке військо повернулося на допомогу в боротьбі проти турків. Це також засвідчувало добрі стосунки між єпископом та козаками, яких тритисячне військо, яке він як князь був готовий очолювати і служити польській державі на вічні часи, за аналогією до Краківського єпископства: «до того ж, щоб вони мене за князя свого вибрати тим способом, як ВКМ має ясну картину від ЙМ краківського єпископа, що хто є краківським єпископом, той одразу є і северським князем (котре є під Краковом), також, якщо хтось був від ВКМ або від наступників ВКМ поданий краківським єпископом, той щоб був одразу і князем їх Задніпровським».

Не можуть не вражати сміливі оригінальні політичні проєкти Й. Верещинського, пов'язані із колонізацією України, відбудовою

та зміцненню оборони Києва та всіх пограничних земель від загрози з боку мусульманства і створення проти нього «священної ліги». Й. Верещинського треба вважати одним із заслужених мислителів своєї доби, що своїми діями і проектами випередив час. Це підтвердило пізніше життя. Він, як представник формації “gente Ruthenus, natione Polonus”, однаково турбувався про всіх громадян Речі Посполитої без національної та віросповідної відмінності і став зразком громадянської солідарності, патріотизму та толеранції. Цим його творчість і діяльність цікаві й потрібні нині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович М. Студії з часів Наливайка, I-IV // Праці українського Історично-філософського т-ва у Празі, Прага, 1942, том. 4, с. 32-115
2. Вирський Д. Йосипа Верещинського проект реєстрового козацького полку 1594 р. // Історіографічні дослідження в Україні. Вип. 26. К.: Інститут історії України, 2015. С. 112-124
3. Корпанюк М. Патріотично-політична парадигма літературної публіцистики Йосипа Верещинського // Переяславські Сковородинівські студії, 2015, Випуск 3, с. 50-57
4. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI століття в Україні, Чернігів 1996, 286 стор.
5. Сас П. М. Політичні проекти Йосипа Верещинського // Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.), Київ, Либідь, 1998, с. 238-280
6. Стороженко А. В. Киев триста лет назад // Киевская старина. — 1894, т. 44, с. 204-230
7. Drozdowski M., Od Wereszczyńskiego do Wiśniowieckiego. Koncepcje uregulowania kwestii kozackiej w Rzeczypospolitej w końcu XVI i pierwszej połowie XVII w., [w:] Człowiek w Europie. Migawki z podróży człowieka poprzez dzieje, red. M. Franz, B. Siek, Toruń 2011, ss. 140–160.
8. Krawczyk A. Strategiczna rola Ukrainy dla obrony cywilizacji chrześcijańskiej na Wschodzie Europy w pismach politycznych Józefa Wereszczyńskiego // Центральна і Східна Європа в XV – XVIII століттях: питання соціально-економічної та політичної історії. – Львів, 1998. - С.174 – 188.
9. Osadczy O. Biskupa Kijowskiego Józefa Wereszczyńskiego wizja obronności południowych ziem “ukrainnych” Rzeczypospolitej // Dni Adama Mickiewicza na Krymie, Simferopol, 2007, t. 5, s. 157-162

10. Sitkowa A. O pisarstwie Józefa Wereszczynskiego. Wybrane problemy. – Katowice, 2006. – 215 s.

11. Winkler E. Projekt biskupa Wereszczynskiego regularnej armji polskiej na kresach. Przegląd powszechny. (Kraków, 1922), N. 153, s. 120–125.

REFERENCES

1. Antonovych M. Studies from the time of Nalyvaiko, I-IV [Studii z chasiv Nalyvaika, I-IV] // Proceedings of the Ukrainian Historical and Philosophical University in Prague, Prague, 1942, vol. 4, p. 32-115.

2. D. Vyrskyi. The Project of the Registered Cossack Regiment of 1594 by Józef Wereszczynski [Yosypa Vereshchynskoho proekt reiestrovoho kozatskoho polku 1594 r.] // Historiographical studies in Ukraine. Vol. 26. K.: Institute of the History of Ukraine, 2015. P. 112-124.

3. Korpaniuk M. Patriotic-political Paradigm of Literary Journalism of Józef Wereszczynski [Patriotychno-politychna paradyhma literaturnoi publitsystyky Yosypa Vereshchynskoho] // Skovoroda Studies of Pereiaslav, 2015, Issue 3, p. 50-57.

4. Lepiavko S. Cossack Wars of the End of the 16th Century in Ukraine [Kozatski viiny kintsia XVI stolittia v Ukraini], Chernihiv 1996, 286 pages.

5. Sas P. Józef Wereszczynski's Political Projects [Politychni proekty Yosypa Vereshchynskoho] // Political culture of Ukrainian society (end of the 16th - first half of the 17th century), Kyiv, Lybid, 1998, p. 238-280.

6. Storozhenko A. Kyiv Three Hundred Years Ago [Kyev trysta let nazad] // Kievskaya starina. — 1894, vol. 44, p. 204-230.

7. Drozdowski M., Od Wereszczynskiego do Wiśniowieckiego. Koncepcje uregulowania kwestii kozackiej w Rzeczypospolitej w końcu XVI i pierwszej połowie XVII w., [w:] Człowiek w Europie. Migawki z podróży człowieka poprzez dzieje, red. M. Franz, B. Siek, Toruń 2011, ss. 140–160.

8. Krawczyk A. Strategiczna rola Ukrainy dla obrony cywilizacji chrześcijańskiej na Wschodzie Europy w pismach politycznych Jozefa Wereszczynskiego // Центральна і Східна Європа в XV – XVIII століттях: питання соціально-економічної та політичної історії. – Львів, 1998. - С.174 – 188.

9. Osadczy O. Biskupa Kijowskiego Józefa Wereszczynskiego wizja obronności południowych ziem “ukrainnych” Rzeczypospolitej // Dni Adama Mickiewicza na Krymie, Simferopol, 2007, t. 5, s. 157-162.

10. Sitkowa A. O pisarstwie Józefa Wereszczynskiego. Wybrane problemy. – Katowice, 2006. – 215 s.

11. Winkler E. Projekt biskupa Wereszczynskiego regularnej armji polskiej na kresach. Przegląd powszechny. (Kraków, 1922), N. 153, s. 120–125.